زیندووکردنەوەی بڕیاری لە سێدارەدان.. زیندوکردنەوەی جەلاد

"زیرەك عەبدوڵلا"

ماوەیەك بەر لە ئێستا پەرلەمانی کوردستان، بڕیاری لە سێدارەدانی تاوانکارانی زیندوو کردەوە، یەکەمین کەسانیش کە بەر ئەو بڕیارە کەوتن گروپی شێخ زانابوو، واش بڕیارە لە دوای ماوەیەکیتر چەند کەسێکیتر لە گروپی ئەنسارولئیسلام و هێزە ئیسلامییەکانیتر و هەندێك تاوانکار لە سێدارە بدرێن.

ئەو وتارە تەرخانە بۆ قسەکردن لەسەر زیندووکردنەوەی ئەو بڕیارە و جێبەجێکردنی لەسەر گروپی شیخ زانا.

لە سەرەتاوە دەمەوێ بڵێم ئەگەر ئاراستەیەکی بیرکردنەوە (کە لە ئێستادا بیرکردنەوەی باوی زۆربەی ئەندامانی کۆمەڵگایە) هەبێت و پێی باش بێت ئەو بڕیارە زیندووکراوەتەوە و لەسەر ئەو گروپە پراکتیزە کراوە، ئەوا من پێچەوانەی ئەو ئاراستەیە بیردەکەمەوە، بەبڕیارێکی عاقڵانە و مرۆییانەی نازانم، ئەگەرچی لەوەیە هەندێك لە سیاسییەکان و یاساییەکان، ئەوانەی ئەندامی هەردوو حزبی باڵادەستی کوردستانن و دەستیان لە زیندووکردنەوەی ئەو بڕیارە هەیە، لۆژیك لەو تێزە یا بیرکردنەوەیە نەبیننەوە و پێیانوابێت ئەمە رەفتارێکی باشن نییە دژی ئەو بڕیارە قسە بکەین، یاخود ئاراستەی بیرکردنەوەمان بەو شێوەیە بێت، بەڵام لە راستیدا لۆژیکێکی مرۆڤدۆستی لەو تێز و بیرکردنەوەیەدا بوونی هەیە.

دەتوانین لە چەند ئاستێك قسە لەو بڕیارە و جێبەجێکردنی لەسەر گروپی شێخ زانا بکەین، لە رێگای ئەم ئاساتانەشەوە بگەینە ئەو حوکمەی کە زیندووکردنەوەی ئەو بڕیارە و پراکتیزەکردنی بەسەر ئەو گروپە نا لۆژیکی و نازانستییە.

*　　　*　　　*　　　*

یەك لەو ئاستانە ئەوەیە لە سێدارەدان و کوشتنی ئەو گروپە، لە سێدارەدان و کوشتنی زانیارەیە، چۆن دەرگایەك بەڕووی خانویەکدا دادەخەیت و ئیدی ناوەوەی نابینرێت، ئاواش ئەو بڕیارە دەرگای بەسەر زانیاری داخست، چیدی نەیهێشت ئەندامانی کۆمەڵگا زانیاری زیاتر لە بارەی ئەو گروپەی دەستکەوێت.

دەبێت دان بەو راستیە دابنرێت کە تاکەکانی کۆمەڵگا ماڤ خۆیانە زانیاری لە بارەی ئەو گروپە وەربگرن کە ماوەیەکی زۆر ژیانی کۆمەڵگا و ئەندامەکانی بەخۆیەوە خەریك کردووە، تاکەکان ماڤ خۆیانە لە بارەی ئەو گروپەوە بەوەندە زانیاریە ئیکتیفا نەکەن، خەڵك ئەو زانیاریانەی کە لە کەناڵە راگەیاندنەکان پێی ئاشنا بوو، هەر ئەوەندە لە بارەی ئەو گروپە دەزانێت، ئەو زانیارەیانەش ئەوانەن کە دەسەڵات و حزبە سیاسییەکان ویستیان بیزانێت، بەڵام خۆ ئەو زانیاریانە تەواوی زانیارەکان نەبوون لە بارەی ئەو گروپە و رەفتارەکانیان. جگە لەمەش زانیاری لە بارەی گروپی شێخ زانا تەنها زانیاریەك نین پەیوەست بێت بە دەسەڵات و حزبە سیاسییەکانەوە، بەڵکو پەیوەستیشە بە کۆی کۆمەڵگا، چونکە قوربانیانی دەستی ئەو گروپە، تەنها پێکنەهاتوون لە لایەنگرانی دەسەڵات و حزبە سیاسییە باڵادەستەکان، بەڵکو خەڵکی سیڤیلیش قوربانین، بۆیە خەڵك ماڤ خۆیەتی زیاتر لەبارەی ئەو گرپەوە بزانێت، لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوە، ئەویش ئایا چۆن زانیاری دەست خەڵك دەکەوێت؟ بێگومان زانیاری بەشێوازی جۆراوجۆر دەگوازرێتەوە و دەست خەڵك دەکەوێت، واتا بۆ گواستنەوەی زانیاری کەناڵ و ئامرازی جۆراوجۆر هەیە، بەڵام گرنگترین ئامرازی گواستنەوەی زانیاری راگەیاندنە، بۆیە ناتوانین قسە لەو پرسە و نەگەیشتنی زانیاری بکەین، بەبێ قسەکردن لە راگەیاندن و ئەو رۆڵەی کە راگەیاندن گێڕای.

بە بۆچوونی من راگەیاندن لەو پرسەدا پەیڕەوی لە هەر دوو تیۆرەی "کاریگەری راستەوخۆی کورتخایەن (Short term effect" و " دەرگاوان (Gate-keepar-Theory" کردووە.

بەپێی ئایدیا و پرنسیپی تیۆرەی "کاریگەری راستەوخۆی کورتخایەن (Short term effect)" راگەیاندن بەکاردەهێنرێت بۆ ئەوەی لە ماوەیەکی دیاریکراوی کورتدا، کاریگەری لەسەر بینەر یا وەرگر بکات و ئامانجە خواستراوەکان بپێکێت، بەڵام ئێمە بینیمان راگەیاندن لەوکاتەدا چی بڵاودەکردەوە، راگەیاندن لەرێگای ئەم وێنانەی کە نمایشی دەکرد، ترس و تۆقێنی بڵاودەکردەوە، لەوکاتەدا هەوڵی تەلقیحکردنی خەڵك بەترس لەلایەن راگەیاندندا ئامادەیەکی بەرهەستی هەبوو، خەڵك لە ماوەیەکدا بەرادەیەکی زۆر ترسێنرا و تۆقێنرا، بەشێوەیەك وایلێهاتبوو لە سێبەری خۆی بترسێت، لێرەوە هاولاتی مافی خۆیەتی بزانێت ئەو شەبەحەی دواوەی چی بوو؟ ئەو شەبەحە لە کوێ و چۆن و بەچی دروستبوو، گەراکەی کێ دایناوە؟ چۆن تروکا و گەشەی کرد و بووە بوونەوەرێك کە رەفتاری دوژمنکارانە و نا کۆمەڵایەتیانە بکات و لە دەرەنجامیشدا ترس و تۆقاندن بڵاوبکاتەوە؟.

بەمکارەیدا راگەیاندنی دەسەڵات حالەتێکی دەروونی و کۆمەڵایەتی نێگەتیڤی بۆ خەڵك دروست کرد، تووشی شپرزەیی کردن، بەمەش دەسەڵات بەهەڵە راگەیاندنی خۆی بەکارهێنا و سوودی لێوەرگرت، چونکە کارکردنی لەسەر خەڵك لە رێگای پیشاندانی ئەو وێنە ترسناکانەی کە دەست و چەقۆ و بێڕەحمی جەلاد نمایش دەکات، کاریگەری دەروونی درێژخایەنی بەسەر مرۆڤ دەبێت، نەوەکو کاریگەری کورتخایەن، هەروەها مرۆڤ تووشی حاڵەتی دەروونی و کۆمەڵایەتی جۆراوجۆر دەکات، کە هەندێکیان ناتەندروست و ناکۆمەڵایەتییە، بەدەر لەمەش ئەم رەفتارە دەبێتە هۆی سەرهەڵدانی دیاردەی کۆمەڵایەتی نیگەتێڤ، هەربۆیە راگەیاندنی دەسەڵات بەو رەفتارەی رۆڵێکی نێگەتیڤی گێڕا.

هەڵەی دەسەڵات لێرەدا ئەوەیە بەرەفتارەکەی وادەکات متمانە و باوەڕ لە نێوانە پەیوەندی ئەندامانی کۆمەڵگا کەمبکاتەوە و بباتە سەر لێواری نەمان، ئەمەش کوشندەترین و خراپترین رەوشە کە کۆمەڵگا و ئەندامانی تێبکەوێت، چونکە ئیدی بە کۆمەڵژیانی مرۆڤ لە مەترسیدایە، ژیانی بەکۆمەڵیانە لە مەترسیدایە، لێرەوە دەسەڵات بۆ کارتێککردنێکی کاتی، بۆ ئەوەی لە مەسێجی تایبەتیدا پەیامی ئەوە بگەیەنێتە هاولاتیان کە "دوژمنی ئەو دوژمنی هەمووانە"، بەڵام با گریمانی ئەوە بکەین لە ئێستادا کە دەسەڵات پاڵپشتی هاولاتی بەدەستهێنا و ئامانجەکانی پێکا، خۆ ئیدی ئەو بابەتە هێندە سانا و بێدەرەنجام نییە لەسەر دەروونی هاولاتی، چونکە بەمە حالەتێکی دەروونی و کۆمەڵایەتی نێگەتیڤی بۆ دروست دەبێت، هەر بۆیە هەڵەی دەسەڵات لە بەکارهێنانی راگەیاندندا هەڵەیەکی گەورەیە، چونکە بۆ پێکانی ئامانجی سیاسی ژیانی کۆمەڵایەتی و ژیانی تاکی دەشێوێنێت و شپرزەی دەکات.

* * * *

جگە لە تیۆرەی کاریگەری راستەوخۆی کورتخایەن، دەسەڵاتی کوردی لە گەیاندنی زانیاری بەخەڵك لە بارەی پرسی گروپی شێخ زانا پەیرەوی لە تیۆری دەرگاوان (Gate-keepar-Theory) کردووە، ئەم تیۆرە لە ناوەڕۆکیدا بەدوو شێوە مامەڵە لەگەڵ زانیاری دەکات، ئەوانەی بڵاودەکرێنەوە و ئەوانەش کە بڵاوناکرێنەوە، ئەمەش لەسەر بنەمای گرنگی زانیارییەکان، بەشێوەیەکی روونتر بڵێین، رێگا دەدات هەندێك زانیاری گرنگ بڵاوبکرێتەوە، هەندێك زانیاری گرنگیش بڵاونەکرێتەوە، ئەوەش بەپێی ئایدیا و سیاسەت و خواستی ئەو لایەنەی کە کەناڵی راگەیاندنەکە بەڕێوە دەبات، یان بەپێی گرنگی زانیاریەکان بۆ ئەجندای راگەیاندنەکە و لایەنە پەیوەستدارەکەی. لێرەدا دەسەڵات ئەوەی بەگرنگی دەزانێت بۆ بڵاوکردنەوەی جۆرێك لە بیرکردنەوە و دونیابینی و بەهای کۆمەڵایەتی و سیاسی بڵاویدەکاتەوە، بەپێچەوانەشەوە ئەوەی بەگرنگی نازانێت و دژە خواستە فەرامۆشی دەکات و بڵاویناکاتەوە، ئەمجۆرەیان لەلای دەسەڵاتەوە زانیاری ترسناکن و نابێت بڵاوبکرێنەوە، کەواتا لێرەدا دەسەڵات مامەڵەی لەگەڵ زانیاریە گرنگەکانە، ئەوانەی دەبێت بڵاوبکرێنەوە، ئەوانەش کە نابێت بڵاوبکرێنەوە، لە راستیدا راگەیاندنی دەسەڵات و حزبەکان لە پرسی شێخ زانادا چۆن زانیاری گرنگیان بڵاوکردۆتەوە، ئاواش زانیاری گرنگیان شاردۆتەوە کە خەڵك مافی خۆیەتی بیزانێت.

* * * *

راگەیاندن خەسڵەتگەلی جیاجیای هەیە، یەکێك لە خەسڵەتەکانی ئەوەیە بەبێ حیکایەت و سیناریۆ هەڵناکات، لە خەسڵەتێکیتریدا راگەیاندن ئامرازێکی ئاراستەکارە و وەرگر ئاراستە دەکات، لەمەشدا چەکێکی دووسەری کوشندەیە، چۆن دەکرێت سوودگەیەنەر بێت، ئاواش زیانگەیەنەر، بەم خەسڵەتانەی راگەیاندن دەتوانێت ئیش لەسەر بینین و هەست و سۆزی وەرگر بکات، دەتوانێت لە رێگای مەسێج و پەیامەکانی بیکاتە مرۆڤێکی رقهەڵگر، دەشتوانێت بیکاتە مرۆڤێکی لێبووردە و دادپەروەر. راگەیاندن دەتوانێت وابکات مرۆڤ هاوسۆزی تاوانباران بێت، دەتوانێت جەلاد بکاتە قوربانی، پیاوکوژ و گیرفانبڕ بکاتە کەسێکی دادپەروەر، خائین بکاتە شۆڕشگێڕ...هتد، بەمانایەکیتر راگەیاندن کاریگەرترین چەکە بۆ کارتێککردن لە جەماوەر، ئەگەر جۆری کۆمەڵگاکە هەر چییەك بێت، ئەوا راگەیاندن کاری خۆی هەر دەکات، بەڵام جۆر و ئاستی کارتێکردن لە کۆمەڵگایەکەوە بۆ کۆمەڵگایەکیتر دەگۆڕێت، ئەمەش بەپێی ئاستی رۆشنبیری و مەعریفەی باوی ئەندامانی کۆمەڵگا، تاوەکو تاکەکانی کۆمەڵگا ئاستی مەعریفیان لاواز بێت، بەو ئەندازەیە کاریگەری راگەیاندن لەسەریان بەهێز دەبێت، چونکە ئەو واقیعە لە ئارادایە کە تێیدا مرۆڤەکان گومان و پرسیاری جیدی لە بارەی پرسەکان و حیکایەتەکانی راگەیاندن ناکەن، بەپێچەوانەشەوە راستە.

لەبەرئەوەی لە بونیادی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای کوردیدا، مەعریفەیەکی هەمەکی و ئاینی باڵادەستە بەسەر رەوشی بیرکردنەوەی زۆرینەی ئەندامانی، ئەمەش مەعریفەیەکی ئاست لاوازە، بۆیە راگەیاندن کاریگەری گەورەی هەیە، بەڵام راگەیاندن لە دەست کێیە؟ بێگومان لە دەست دەسەڵات و پارتە سیاسییەکانە، بۆیە راگەیاندن و سیناریۆکانی کاریگەرترین چەکن بەدەست دەسەڵات بۆ گەیاندنی پەیامی خۆی بە جەماوەر و گێڕانەوەی حکایەتەکانی بە جۆرێکی دیاریکراو، تاوەکو ئاراستەیەکی دەروونی و کۆمەڵایەتی و سیاسی تایبەت لەلایان دروست بکات.

دەسەڵاتی کوردی بەو زانیاریانەی کە لە راگەیاندنەکاندا بڵاویکردەوە، وێنەیەکی زیهنی لە مێشکی ئەندامانی کۆمەڵگا رواند، بێگومان ئەو وێنە زیهنیە لەسەر تەواوی زانیارەکان لە بارەی ئەو بابەتەی وێناکراوە بونیاد نەنراوە، هەر بۆیە بەمە واقیعێکی ناتەواو و ساختە لەجێی واقیعێکی تەواو و راستەقینە پەخش دەبێت، دەشێت ئەو واقیعەی لای خەڵك هەیە بەشێکی واقیع بێت، ئەو راستییەی لای خەڵك هەیە بەشێکی راستییەکان بێت، نەك هەمووی، هەر بۆیەش تیۆری دەرگاوانی بەکارهێناوە، تاوەکو بەردەوام بەشێکی راستیمان پێئاشنا بکات و بەشێکی راستیشمان لێبشارێتەوە، ئەم تیۆرە زۆر تەبایە لەگەڵ گەمە سیاسییەکانی سیاسەتمەدار و پارتە سیاسییەکانی وڵاتانی رۆژهەڵات، (وڵاتانی رۆژئاواش لێی خاڵی نین)، هەر بۆیە لەم وڵاتانەدا زۆر بایەخدارە و کاری پێدەکرێت، چونکە باشترین ئامرازە بەهۆیەوە بەشێك لە زانیارەکان بشارێتەوە لە خەڵك، مرۆڤ بەزانیارییەکان نامۆ بکات، لە هەمانکاتیشدا پەیامی خواستراوی بگەیەنێتە خەڵك.

*   *   *   *

وتمان سیناریۆکانی راگەیاندن ئەندێشەی مرۆڤی سادە و مەعریفە لاواز دەهەژێنێت، بەمەش ئەگەری پێکانی ئامانجەکان ئاسانتر و مومکینتر دەبێت، بەڵام ئەمە لەسەرێکدا پەیوەستە بە توانا و لێزانی راگەیاندنکارەکان لە داڕشتنی سیناریۆ و گێڕانەوەی حیکایەتەکان، تاوەکو توانا و شارەزایی راگەیاندنکار زیاتر بێت لە داڕشتنی سیناریۆ و گێڕانەوەی حیکایەتەکان، ئەوا ئەوەندە ئاستی کارتێکردن لە وەرگرێکی مەعریفە لازاو زیاتر دەبێت، بەڵام ئێمە لە ئەتمۆسفێرێکداین کە راگەیاندنکاران بەهۆی رووداوە جیاوازەکانی کۆمەڵگا (شەڕی خۆکوژی بە نموونە) ئەوەندە لێزانن لە داڕشتنی سیناریۆ و گێڕانەوەی حیکایەت، ئیدی زۆر بەئاسانی دەتوانن کاریگەری لە (وەرگر) بکەن، لێرەوە من واتێگەدەم مێژووی نوێی راگەیاندنی کوردی، مێژووی داڕشتنی سیناریۆیە بۆ کردە و رەفتارە سیاسییەکان، گێڕانەوەی حیکایەتەکانە بەشێوەیەك کە تارادەیەك هەژارە لە راستی، لەمبارەیەوە سەدان رەفتاری تاوانکاری پەی پێدەبرێت کەوا بەشێوەیەك سیناریۆی بۆ داڕێژراوە، بەهۆیەوە ئەندامانی کۆمەڵگا

سۆزداری بۆ تاوانکار دەربڕن و بێتاوان بەرنەفرەتدەن، جاش و خائین بە شۆڕشگێڕ و شۆڕشگێریش بەجاش و خائین ببین، قوربانی بەجەلاد و جەلاد بەقوربانی ببینن.

ناتوانین باسی پرسی (شێخ زانا) بکەین، بێئەوەی باسی رۆڵی راگەیاندن بکەین، ئەوان ئەو ئەتمۆسفێرەیان خۆشکرد کە سیاسەتمەداران و یاساناسان بیر لە زیندووکردنەوەی بڕیاری سزادانی توندی لە شێوەی لە سێدارەدان بکەنەوە، ئەوان ئەو ئەتمۆسفێرەیان خۆشکرد کە ئەو یاسایە سەر لەنوێ زیندوو بکرێتەوە، لە بەرامبەریشدا ئەندامانی کۆمەڵگا و کەسانی رۆشنبیر و سیاسییەکان و چالاکڤانان دامەزراوەکانی بواری کۆمەڵگای مەدەنی و مافی مرۆڤ...هتد، پڕۆتستۆی ئەو کردەیە نەکەن و زیندووکردنەوەی ئەو بڕیارە قبووڵ بکەن، بەمەش لە شوێنێکدا مەترسی راگەیاندن دەردەکەوێت، لێرەوەیە راگەیاندن چەکێکی دوو سەرەیە، هەر تەنها سوودی بۆ کۆمەڵگا نییە، بەڵکو لە شوێنی ناچۆنیەکدا زیانیشی هەیە، بەبۆچوونی من لێرەدا راگەیاندن دوو خەتا دەکات، جارێك زانیاری تەواو نادات بە وەرگر و دەیشارێتەوە، جارێکیش بوار بۆ زیندووکردنەوەی بڕیاری مەترسیداری لە شێوەی لە سێدارەدان خۆش دەکات، ئەمە جگە لەوەی بوارێکی بێدەنگی گشتی دەڕەخسێنێت، کە یارمەتیدەرە بۆ زیندووکدنەوە و جێبەجێکردنی بڕیارەکە.

* * * *

گوتمان راگەیاندن پەیرەوی لە تیۆرەی دەرگاوان کردووە، بەپێی ئەمە جۆرێك لە زانیاری بڵاودەکاتەوە و جۆرێکیتریش بڵاوناکاتەوە، بەڵام بڵاوکردنەوەی زانیاری چەندە مەترسیدارە، بڵاو نەکردنەوەشی ئەوەندە، ئەو زانیاریانە بڵاودەکرێنەوە چەند گرنگە، ئەوانەی بڵاویش ناکرێنەوە ئەوەندە گرنگن، بەڵام بۆچی گرنگن؟ هەموو زانیاریەك رێخۆشکارە بۆ تێگەیشتنی لایەنێکی پرسەکە، ئەگەر ئەوانەی شاردراونەتەوە بڵاوکرابانەوە، ئەوا خەڵك باشتر لە پرسەکە دەگەیشتن، بۆیە خەڵك مافی خۆیەتی تەواوی زانیاریەکان بزانێت، بزانێت ئایا ئەو گروپە تەنها گروپێکی تاوانی رێکخراوە، یاخود گروپێکی سیاسییە و بۆ مەبەستی سیاسی کاریان کردووە؟ بزانێت ئەندامانی ئەو گروپە پەیوەندیان لەگەڵ کام سیاسی ئەو وڵاتەدا هەبووە؟ جۆری پەیوەندی نێوانیان چی بووە؟ ئەندامانی ئەو گروپە بۆ چەند لەو سیاسییانە کاریان کردووە؟ ئاخر ئێستا ئەگەر شتێکی لەو شێوەیە هەبێت چۆن دەزانین و پەی پێدەبەین، چۆن زانیاری لەبارەیەوە وەردەگرین، دیارە لەو زەمەنیشدا کەم نەبوون ئەندامانی پارتە سیاسییە جیاجیاکان، کە لێرە و لەوێ قسەیان لەسەر هەبوونی پەیوەندی بەرپرسی پارتەکان لەگەڵ ئەم گروپە دەکرد، کەم نەبوون ئەو دانیشتنانەی کە ئەندامان و لایەنگارنی پارتەکان بە توانج ئاماژەیان بۆ بوونی پەیوەندی ئەو گروپە بە پارتەکان دەکرد، بۆیە خەڵك مافی خۆیەتی راستی ئەو پرسانە بزانێت.

کوشتن و لە سێدارەدانی ئەو گروپە، کوشتن و لە سێدارەدانی زانیارییە کە خەڵك مافی خۆیەتی بیزانێت، داخۆ ئەو گروپە چۆن دروست بوو؟ کێ لەپشتی بوو؟ کێ یارمەتیداون؟ لە کاتی شەڕی خۆکوژیدا چیان کردووە؟ چۆن گەشەیان کردووە؟ چۆن گەیشتوونەتە ئەو ئاستە بێئەوەی یەکێتی و پارەتی و دەزگا ئیستخباراتەکانیان پەی پێببەن؟ لەو وڵاتەدا بچوکترین گروپ دامەزرێت کە بیانەوێت سەنتەرێك دابنێن یاخود رۆژنامەیەك دەرکەن، بەکەمترین کات ئەو دەزگا جاسوسیانە پێیدەزانن، هەر زوو پەیوەندیان پێوە دەکەن، تا بۆشیان بکرێت گەرای خۆیان لە هەناوی دروست دەکەن، باشە مانای چییە لەو واقیعەدا گروپێکی لەمجۆرە مەترسیدار هەبێت و ئەو دوو دەزگایەش ئاگایان لێنەبێت، لۆژیکی نییە وا بیربکەینەوە کە پاراستن و زانیاری ئاگاداری گروپی شێخ زانا نەبووبن؟ بۆیە من پێموایە مەبەستدارانە لە ئێستادا ئەو بڕیارە زیندووکراوەتەوە.

لەسەرێکدا دەبێت گومانی ئەوە بکەین کە زیندووکردنەوەی ئەو بڕیارە و جێبەجێکردنی لەسەر ئەو گروپە، مانای وایە دەشێت ئەوانەی دەستیان لەپشت زیندووکردنەوەی ئەو بڕیارە هەیە، بەشێوەیەك لە شێوەکان جۆرێك لە نێوانە پەیوەندیان لەگەڵ ئەندامانی ئەو گروپە هەبێت، ئەگەرنا بۆچی دەبێت ئەو بڕیارە لەو کاتەدا زیندوو بکرێتەوە؟ لێرەوە پرسێك دێتە پێشەوە ئەویش ئایا ئەو بڕیارە لەسەر هەموو قاتیلێك پڕاکتیزە دەکرێت، یان تەنها بۆ نەیارانی ئەو دوو پارتە سیاسییە باڵادەستەیە، تەنها بۆ لایەنگرانی پارتە سیاسییە ئیسلامییە

توندڕەوەکان و تاوانبارە بێپێشتەکانە، ئەوانەی کوڕی سەرۆک خێڵێک یا خزمی بەرپرسێک نین، ئەگەرنا باشە چەندین کەس هەیە، لە سەرووبەری شەڕی یەکترکوژیدا لە نێوان ئەو دوو حزبە باڵادەستەی ئێستا ئەو بڕیارەیان دەرکردووە، شایانی ئەوەن لە سێدارە بدرێن؟ ئەوانەی بە کۆمەڵ خەڵکیان دەکوشت، ئەوانەی خەڵکی سیڤیلیان لە گوند و کۆمەڵگاکان تۆپباران دەکرد، ئەوانەی لە دەزگا ڕێکخستنە تایبەکانی هەردوولا، خەڵك و هەوادار و لایەنگرانی یەکتریان دەڕفاند و لە ئاقار و دەرەوەی شارەکان دەیانکوشتن، ئەوانەی گروپی گوللەبارانکردنی نهێنی شەری خۆکوژی بوون و لە چیاکان و گردۆلکە و دۆڵ و پەنادارەکان چەکداریان دەکوشت، ئەوانەی نەخشەی بەسەرداردان و کوشتن و تەقینەوەیان دادەنا، ئەوانەی زۆر لێزانانە بەسەدان شێوە هەوڵیاندەدا خەڵك قوڕ بەسەر بکەن و سەری گرێدەن، ئایا ئەمانە ڕەفتاریان هاوشێوە و خراپتریشی گروپی شێخ زانا نەبووە؟ ئەی بۆچی قسەیەك لەسەر ئەوانە ناکرێت؟ بۆچی هیچ یاسایەك بە یاسای لە سێدارەدانیشەوە ئەمانە ناگرێتەوە؟ خۆ ئەمانەش تاوانێکی ڕێکخراو بوو، لە هەمانکاتیشدا بۆ دەسەڵات گرتنەدەست بوو وەکو گروپی ناوبراوی لە سێدارەدراو. ئەی ئەوانەی سیخوری ڕژێمی تۆتالیتێری بەعس بوون و ئێستاش پێگەی ئیداری و سیاسی باڵایان هەیە و دەستیان لە بەکوشتدانی تاکی کوردی هەیە، ئەوانەی بەپێش سوپای ڕژێمی بەعس دەکەوتن و لە ناوچە جیاجیاکانی کوردستان تاکی کوردیان دەکوشت، یا ڕاپێچی مەرگی بەکۆمەڵ و ئەنفالیان دەکرد، بۆ قسە لەسەر ئەوانە ناکەن، خۆ ئەمانەش تاوانێکی ڕێکخراو بوو، بە زانایانە دەکرا.

* * * *

گروپی شێخ زانا گروپێکی تاوانکاربوون، لە سێدارەدانیش سزای تاوانەکانیان بوو، بۆیە ئێمە لە ئاستی دووەمدا قسە لەسەر تاوان و چۆنیەتی ڕەفتارکردن لەگەڵ تاوانکار دەکەین، ئایا تاوان بە چەمکە سۆسیۆلۆژیەکەی چی دەگەیەنێت؟ ڕەگوریشەی تاوانکردن بۆ کەی دەگەڕێتەوە؟ ئایا دەتوانرێت کۆمەڵگایەکی میسالی هەبێت کە تاوانی تێدا نەبێت؟ بۆ کەمکردنەوەی تاوانکردن لەنێو کۆمەڵگادا کۆمەڵگاکان چیان کردووە؟ ئایا لەگەڵ تێپەڕبوونی زەمەندا چۆن هەڵسوکەوت لەگەڵ تاوانکار کراوە؟ ئایا لە سێدارەدان سزایەکی عەقڵانییە یاخود پێچەوانەکەیەتی؟...هتد. ئەمانە ڕستێك پرسیاری گرنگن کاتێك باسی تاوان و سزا دەکەین دەبێت بەسەریان بکەینەوە.

بەچەمکە سۆسیۆلۆژیەکەی تاوان (Crime) بریتییە لە هەر کردارێك کە مرۆڤ دژی یاسا و ڕێسا باوەکانی کۆمەڵگا دەیکات, بەشێوەیەکیتر بریتییە لەو کردار و ڕەفتارانەی کەوا لەلایەن مرۆڤەوە ئەنجام دەدرێت, دژی بنەماکانی ئاکاری ژیانی کۆمەلایەتی کۆمەڵگای مرۆین, لە پشت ڕوودانیان زیان بەکەسێك, لایەنێك, یان کۆی کۆمەڵگا دەگەیەنرێت. هەروەها دەشێت واپێناسی بکەین کە بریتییە لەو ڕەفتارەی کە دەستدرێژی دەکاتە سەر سیستەمی کۆمەلایەتی و ئەو بەهایەی کە بەڕێوەی دەبات، هەروەها (ڕادکلیف براون)ی کۆمەڵناس پێناسی تاوانی کردووە بەپێشێلکردنی عاداتی کۆمەڵگا.

چەمکی تاوان لە شوێنکاتێکەوە بۆ شوێنکاتێکیتر, لە دوو کاتی جیاوازی ناو یەك شوێنیش جیاوازی هەیە, بۆ هەریەکێك لە مانەوە ستایلێکی جیاوازی بیرکردنەوەی لە بەرامبەر دیاردەی تاوان هەیە، دیاردە هەیە لە شوێنکاتێکدا بە تاوان ناوزەد دەکرێت، هەر بۆیە سزاشی بۆ دادەنرێت، بەڵام ڕەنگە هەمان دیاردە لە شوێنکاتێکیتردا بەشێوەیەکی ئاسایی سەیر بکرێت و بە تاوان دانەنرێت، بەمشێوەیە سزاشی نابێت.

* * * *

تاوان وەکو دیاردەیەکی کۆمەلایەتی ڕەگو ریشەیەکی قوڵی هەیە, بەپێی ریوایەتە ئاینیەکان لەگەڵ بوونی مرۆڤدا تاوان بوونی هەیە, دروستبوونی ژیانی مرۆیی لەسەر زەویدا لە بنەمادا هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ تاوانکردن. کاتێك ئادەم و حەوا وەکو دوو بوونەوەری مرۆیی نزیکدەبنەوە لە بووی حەرامکراو، ئەوا تاوانیان کردووە، بەمەش سزا دەدرێن، لە دەرەنجامدا ژیانی مرۆڤایەتی لەسەر زەویدا دەست پێدەکات، دواتر ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ مێژووی نووسراو و سەرچاوەکانیتر کە باسی ژیانی مرۆڤ و ڕووداوەکان دەکەن، ئەوا نموونە گەلێکی یەکجار زۆر

دەدۆزینەوە کە مرۆڤ تاوانی کردووە، مرۆڤ هەر تەنها تاوانی لە بەرامبەر بوونەوەری هاوچەشنی (مرۆڤ) نەکردووە، بەڵکو لە بەرامبەر کۆی بوونەوەرەکانی بوون و خودی سروشتیش کردووە، (ئەمە باسێکی ترە لە شوێنکاتێکیتر قسەی لەسەر دەکەین)، لێرەوەیە کە تاوان و مرۆڤ بەیەکەوە لکێنراون، مرۆڤ بەبێ تاوانکردن هەڵی نەکردووە، ژیانی مرۆڤایەتی لەگەڵ خۆیدا بوارێکی فراوانی بۆ تاوانکردن هەڵگرتووە.

*　　　*　　　*　　　*

تاوان وەکو دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی هەڵگری سیما و خەسڵەتی تایبەتە، یەکێك لەو خەسڵەتانە ئەوەیە کە پەیوەستە بەدوو جەمسەر, یەکێکی تاوانکار و یەکێکی تاوان لەسەرکراو, یەکێکی دەستدرێژکار، یەکێکی دەستدرێژ لەسەرکراو، لە پرۆسەی تاوانکردندا کەسی تاوانکار سودمەند و لێدەرە، کەسی تاوان لەسەرکراو زەرەرمەند و لێدراوە, ئەمە تا ئەو شوێنەی تاوانکار دەستگیر نەکرا بێت, بەڵام کاتێك دەستگیر دەکرێت, ئیدی پرۆسەکە بە جۆرێکیتر دەگۆڕێت, حکومی یاسا و سیستەمی دادپەروەری دێتە گۆڕێ، لێرەوە ئیدی تاوانبار زەرەرمەند دەبێت, تاوان لەسەرکراویش هەوڵی گەڕانەوەی مافەکانی بۆ دەدرێت.
خەسڵەتێکیتر ئەوەیە لە ئەزموونەوە دەرکەوتووە کە تاوان لەگەڵ خۆیدا زیان دەهێنێت، هیچ تاوانێك بەبێ زیانگەیاندن بوونی نییە، هەر بۆیە دەتوانین بڵێین پەیوەندی تاوان و زیانگەیاندن، پەیوەندیەکی حەتمیە, لە پەرچەکرداری تاواندا هەر دەبێت زیان ئامادە بێت، زیانی تاوانیش جۆراوجۆرە، ئەمەش پەیوەستە بەئاستەکانی دەستدریژیکردن، زیان هەیە माددیە، هەشە مەعنەوی و گیانی. ئەگەر دەستدرێژیەکە بۆ سەر کەلوپەل و ئامێری ماتریالی بێت، ئەوا زیانەکە ماددی دەبێت، بەڵام ئەگەر دەستدرێژیەکە بۆ سەر مرۆڤ بێت، ئەوا زیانی مەعنەوی و گیانییە، ئەمەش ئاستە مەترسیدارەکەی تاوانە.
زیانی تاوان هەر تەنها لەسەر کەسی تاوان لەسەرکراو نییە، بەڵکو ئاستی تریشی هەیە, دەچێتە سەر کۆمەڵگا و دەوڵەت، لەبەرئەوەی دیاردەی تاوان دیاردەیەکی زیانگەیەنەرە، بۆیە کۆمەڵگاکان و دەوڵەتەکان بیریان لەوە کردۆتەوە پێش لە تاوانکردن بگرن و بەگوێرەی توانا کەمی بکەنەوە, بۆ ئەم مەبەستە بە ستایلی جیاجیا هەوڵیانداوە, بەڵام مێژووی ژیانی مرۆڤایەتی ئەوەی سەلماندووە, کە ئەبەد نەتوانراوە ئەم خواستە بەرجەستە ببێت, چونکە بەردەوام و لە هەموو کۆمەڵگایەدا تاوانی جۆراوجۆر هەیە, بە ستایلی جۆراوجۆریش پەیڕەوی لێدەکرێت, کەواتا "ناتوانرایت کۆمەڵگایەکی میسالی هەبێت کە تاوانکردنی تێدا نەبێت"، ئەمەش پێچەوانەی خواستەکانی کۆمەڵگا و دەوڵەتەکانە، لەگەڵ ئەوەشدا رەنگە تاڕادەیەك خواستەکان لە نەهێشتن و کەمکردنەوەی جۆری جیاجیای تاوان (بە تایبەتی لە کۆمەڵگا پێشکەوتووەکان) دەستەبەر کرابێت, چونکە هەروەکو ئەوەی زانایان جەختی لێدەکەن, تاوەکو ئاستی رۆشنبیری کۆمەڵگا و تاك بەرز بێت، ئەوا تاوانکردن کەم دەبێت، بەڵام ئەمە مانای وانیە تاوان بوونی نەبێت تیایاندا، بەپێچەوانەوە تاوان لە کۆمەڵگا پێشکەوتووەکان بە ستایلی زۆر لێزانانە و بەپلاندانان دەکرێت, هەروەها گروپی تاوانی رێکخراویشیان تێدایە, ئەمە جگە لە تاوانەکانی دەوڵەت و بەرپرسەکانی کە لە ژمارە نایەن, بۆ نموونە تاوانەکانی گەندەڵی، تاوانی بەهەدەر بردنی سەروەت و سامانی کۆمەڵگاکان، تاوانەکانی قڕکردنی نەژادی و رەگەزی, تاوانەکانی بە کۆمەڵ کوشتنی مرۆڤ لەسەردەستی دەوڵەتە مۆدێرنەکانی وەکو ئەمریکا و فەرەنسا و بەریتانیا و ئەڵمانیا... (لەمبارەیەوە مێژووی مرۆڤایەتی سەدان رووداوی تێدایە کە دەتوانرێت بەنموونە بهێندرێتەوە).

*　　　*　　　*　　　*

بۆ ئەگەری رێگرتن و کەمکردنەوەی تاوان، کۆمەڵگا هەوڵیداوە ئەندامانی کۆنترۆڵ بکات, بۆ ئەمەش سیستەمێکی یاسایی و دادوەری داناوە، کە بەشێوەیەك لەسەر هەموو کەسێك و لایەنێك پڕاکتیزە بکرێت, لە هەمانکاتیشدا ماڤی هەمووان بپارێزرێت، واتا سیستەمێکی یاسایی بۆ کۆنترۆڵکردنی تاکەکان و نەهێشتنی لادانیان, هەر کەسێکیش لە سیستەمی یاسایی دانراو لابدات, لە رێگەی دامەزراوەکانی تایبەت بەم بوارە سزا دەدرێت، کەواتە سزدان ئەو رێوشوێنەیە کە دەگیرێتەبەر لە بەرامبەر تاوانکار، بۆ مەبەستی کۆنترۆڵکردن و

نەهێشتنی لادان، سزاکانیش جۆراو جۆر دەبن, لەوانە "**سزای جەستەیی و فیزیکی**" وەکو لێدان و لە سێدارەدان، "**سزای کۆمەڵایەتی**" وەکو بێبەشکردن لە هەندێك ماف و ئیمتیازات, "**سزای زەوتکردنی ئازادی**" وەکو دەستگیرکردن و دوورخستنەوەی لە کۆمەڵگا , "**سزای دارایی**" وەکو پێبژاردن و قەرەبۆکردنەوەی پارە...هتد, ئەوەشمان لە بیر نەچێت هەموو سزادانێك رەهەندێکی دەروونی لەخۆ دەگرێت.

فەلسەفەی سزادان ئێمازەی جیاجیای لەخۆ گرتووە، هەندێکی راستەوخۆ و هەندێکیش ناڕاستەوخۆن، راستەوخۆکە بۆ تێگەیاندنی تاوانکارە بەوەی کردەوەی خراپەکاری و تاوانکاری سزادانی بەدواوەیە، تۆش لەبەر کردەوە تاوانکاریەکەت دەبێت سزا وەربگریت، جگە لەمە پێیدەڵێت دەبێت خۆت چاك و بەکۆمەڵایەتی بکەیتەوە، جارێکیتریش بیر لەتاوانکاری و خراپەکاری نەکەیتەوە، کەواتە لە دیوە راستەوخۆکەیدا فەلسەفەی سزادان تەمبێکردن و بەکۆمەڵایەتیکردنی تاوانکارە.

لەدیوە ناراستەوخۆکەیدا فەلسەفەی سزادان هەڵگری مەسێجێکە بۆ کۆی تاکەکانی نێو کۆمەڵگا، کە تیایدا ئاگاداریان دەکاتەوە لەوەی تاوانکاری سزادانی هەیە، ئەمەش بەسروشتی خۆی رێگریکردنە لەبەردەم ئەگەری لادانی تاکەکان، کەواتە هەوڵدانە بۆ ئەگەری کەمکردنەوەی رەفتاری ناکۆمەڵایەتیانە و نا یاساییانەی تاك، لێرەوە فەلسەفەی سزادان بۆ کۆمەڵگا بێسوود نییە، بەڵام لەبەرئەوەی سزادان جۆری جیاوازی هەیە، بۆیە ئاستی سوودگەیاندنیشی ناچۆنیەکە.

* * * *

سزادانی تاوانکار واتا وەڵامدانەوەی تاوانکار بە رەفتار، بەمانایەکیتر واتا رەفتارکردن لەگەڵیدا، لەبەرئەوەی لەنێو ژیانی کۆمەڵایەتیدا جۆری جیاوازی سزادان هەیە، کەواتە رەفتاری ناچۆنیەکیش لەگەڵ تاوانکار هەیە، ئەمەش پەیوەستە بە ئاستی گەشەسەندنی کۆمەڵگا و جیهانبینی و مەعریفەی باوی ئەندامەکان، پرۆسەی سزادانی تاوانکار لەگەڵ گەشەسەندنی کۆمەڵگا و بیرکردنەوە و دونیابینی مرۆڤەکان گۆڕانکاری بەسەر داهاتووە, گرنگترین چەرخە هەمەجۆرەکانی پەرەسەندنی سزا بریتین لە (**سەردەمی تۆڵەسەندنەوە– سەردەمی بەزەیی و مرۆڤایەتی– سەردەمی زانستی نوێ**)، **لە** هەر یەکێك لەم چەرخانە شێوازێکی تایبەتی سزا لە بەرامبەر تاوانکار پەیڕەو کراوە, **لە (سەردەمی تۆڵەسەندنەوە)دا** سزای تاوانبار تۆڵەسەندنە بوو لێیەوە، تۆڵەسەندنەوەیەکی راستەوخۆ, ئەمەش لەلایەن جەمسەری تاوانلێکراو بەئەنجام دەگەیشت. ئەم سەردەمە بەدوو قۆناغدا تێپەڕیووە, قۆناغی تۆڵەسەندنەوەی تاکی "فەردی", قۆناغی تۆڵەسەندنەوەی گشتی، لە قۆناغی تۆڵەسەندنەوەی تاکی, تاوانلێکراو راستەوخۆ تۆڵەی لە تاوانکار دەکردەوە, لەمەشدا دوو رێگە هەبوو، ئەوانیش یان هەمان ئەو رەفتارەی لە بەرانبەر دەکردەوە کە کردوویەتی, یانیش لەلایەنی دارارییەوە پارەی پێدەبژێرێت.

لەم قۆناغەدا لەبەرئەوەی بەرژەوەندیەکانی زیاتر تاکی بوون, تاك بەرگری لەمافەکانی خۆی دەکرد، بۆیە تۆڵەسەندنەوەش تاکی بووە, بەڵام لەگەڵ سەرهەڵدانی بیرۆکەی بەرژەوەندی گشتی, ئیدی کۆمەڵگا لە بڕی تاك بەرگری لە مافی تاوانلێکراو دەکرد و تۆڵەی دەسەندەوە, ئەمەش چونکە تاوانکردن زیانەکەی تەنها لەسەر جەمسەری تاوانلێکراو نەبوو, بەڵکو بۆ کۆی کۆمەڵگابوو, بۆیە تۆڵەسەندنەوەی تاکی گۆڕا بۆ تۆڵەسەندنەوەی گشتی, ئیدی بەمەبەستی سزادانی تاوانبار سزا لە دەزگای کۆمەڵایەتی دەردەچوو. لەم قۆناغەدا سزاکانی تاوانبار زۆر توندوتیژ بوو, زیاتر جەستەیی بوون لە شێوەی لێدان و لەسێدارەدان, بەڵام لەبەرئەوەی ئەمجۆرە سزایانە, نەبووە هۆی کەمکردنەوەی تاوانکردن, بەڵکو بەپێچەوانەوە زیاتری کرد, چونکە کەسە نزیکەکانی کەسی لەسێدارەدراو, پەرچەکرداری دوژمنکارانەی دەبوو, ئەوەش وایدەکرد تاوان زیاتر بێت, بۆیە بیرکردنەوە بۆ چاککردنەوەی تاوانبار سەریهەڵدا.

لە (سەردەمی بەزەیی و مرۆڤایەتی)دا نۆبەرەی بیرکردنەوەی چاککردنی کۆمەڵایەتی تاوانبار سەریهەڵدا, ئەم بیرکردنەوەیە لە سەرەتادا زیاتر بیرکردنەوەیەکی فەسلەفی و فکری بوو, لەلایەن فەیلەسوفانەوە مەترح کراو قسەی لەسەر کرا, لەوانەش هەر دوو فەیلەسوفی فەرەنسی "ڤۆڵتێر, مۆنتیسکیۆ", هەروەها "بیکاربیۆ"ی ئیتالی

و "هیوم, سمس"ی بەریتانی. ئەم فەیلەسوف و زانایانە پێیانوایە مەبەست لە سزادانی تاوانبار ئەشکەنجەدان نییە, بەڵکو ڕێگە گرتنە بۆ نەهێشتنی دووبارە کردنەوەی تاوان, یا نەهێشتنی تاوانکردنی خەڵکانیترە. ئەم فەیلەسوفانە پێیانوایە هیچ سوودێك لە سزای توندوتیژی ناکەوێتەوە, هەروەها لە سێدارەدانیش هیچ بەهیچ ناکات, بۆیە پێویستە بیر لە ڕێگای چارەسەرکردن بکرێتەوە.

بەڵام لە (سەردەمی زانستی نوێ)دا و لە دوای شکست خواردنی سزای قورس و توندوتیژ, روو کرایە چاککردن و هەڵسەنگاندن, بە تایبەتی لە دوای سەرهەڵدانی ڕێبازی واقیعی کە پێیوایە کارە تاوانییەکان بەرەنجامی بارودۆخی کۆمەلآیەتی دەوروبەر و بارودۆخی کەسی تاوانبارەکەیە, بۆیە پێویستە بارودۆخەکان "کۆمەڵگا و تاك" لەبەرچاو بگیرێت و چاککردن هەبێت و تاوانبار بگێڕدرێتەوە ناو کۆمەڵگا. لەم سێ سەردەمەی سەرەوە ئاماژەمان پێکرد, دەکرێت بڵێین ئەو گەشەسەندنەی مێژوو بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ تاوانکار بەخۆیەوە بینیوویەتی کورت دەکرێتەوە سەر گۆڕینی شێوازی توندوتیژی و تۆڵەسەندنەوە لە تاوانکارو دوورخستنەوەی لە کۆمەڵگا، بۆ شێوازی چاککردنەوەی تاوانبار و گێڕانەوەی بۆ ناو کۆمەڵگا.

* * * *

لە زەمەنە سەرەتاییەکاندا بیرۆکەی چاککردنەوەی تاوانبار بوونی نەبووە، بەڵکو بیرۆکەی سزادان و تۆڵە هەبوو، بەوەی چۆن کۆمەڵ بەتوندی سەیری تاوانکار بکات و تۆڵەی لێبکاتەوە، چونکە ئەو بیرۆکەیە باو بووە کە دەڵێت "تاوانکار چاك نابێتەوە" هەروەکو ئەوەی کەسێك شێرپەنجەی هەبێت و چاك نەبێتەوە، بەڵام دواتر ئەم ئایدیایە لە توندوتیژی و تۆڵەسەندنەوە بۆ چاککردن گۆڕا، سەرەتای ئەم گۆڕانکاریەش بەهۆی سەرهەڵدانی بزوتنەوەی کیوکێرس "Quakers" لە هەرێمی پەنسلڤانیای وڵاتی ئەمریکا لەساڵی 1782 بوو، کە داوای دەکرد بەندیخانە بکرێتە شوێنی کار، دواتر لە نیوەی یەکەمی سەدەی (19) کەنیسە بانگەشەی لادانی سزای کردو داوای کرد پەیڕەوی لە چاککردنەوەی بەندکراو بکرێت، دوای ساڵی 1870 بیرۆکەی چاکسازی زیاتر بڵاوبۆوە، چونکە لەو ساڵەدا چارلس لۆکاس (تیۆرەی گرتن)ی دانا، ئەم تیۆرەیە لەسەر ئەم بنەمایە بوو "مرۆڤ بۆچی تاوان دەکات".
لە ساڵی 1876 لە نیۆیۆرك کۆنگرەی سنستانی بەسترا، لەم کۆنگرەیەدا کۆمەڵێك بنەما و پرنسیپ داندرا بۆ مامەڵە کردن لەگەڵ تاوانکاران، دوای ئەمە (فیلیپۆ گراماتیکا)ی پرۆفیسۆر تیۆری گراماتیکا (بزووتنەوەی داکۆکی کۆمەڵایەتی)ی دانا، میتۆدی ئەم بزوتنەوەیە بریتییە لە هەڵوەشاندنەوەی یاسای سزاکان و دانانی یاسای داکۆکیکردنی کۆمەڵایەتی لە جێگەی، فیلیپۆ ئەم تیۆرەی لە ساڵی 1947 لەکتێبی (بنەماکانی داکۆکیکردنی کۆمەڵایەتی) بڵاوکردۆتەوە، یەکێك لە تێزەکانی فیلیپۆ ئەوەیە "لەجیاتی سزا سەر لەنوێ ڕاهاتنەوەی تاکەکەسی دژ بە کۆمەڵگا"، ئەمەش بەگرتنەبەری ڕێوشوێنی کۆمەڵایەتی پێویست، بەپشتبەستن بە توێژینەوەی زانستی ئەزموونگەری بەربڵاو و گشتگیر، هەموو ئەمانە پەیوەستن بەو بزاڤە چاکسازیەی کەوا لەم سەردەمە سەریهەڵداو خۆیان بەسەر واقیعی ژیانی کۆمەڵایەتی سەپاند.

هەر چەندە لە سەرەتادا ئایدیای چاککردنی تاوانبار گفتوگۆی زۆری لەسەر هەبوو, بەڵام لەبەرئەوەی ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لە وڵاتاندا لایەنگرانی ئەم بیرۆکەیە یە رووی لە زیادبوون دەکرد, بۆیە چاککردن بوو بە ئەرکێکی سەرەکی بەندینخانەکان, لە دەرەنجامی ئەمەشدا چەند دامەزراوێکی چاکسازی دەرکەوتن, لەوانە " ئەلمێرای, ئێرلەندی, بورستاڵی...هتد".

* * * *

لە سێدارەدان کۆنترین و توندترین سزایە کە لە بەرامبەر تاوانکار پەیڕەو دەکرێت، چونکە ماڤ ژیانی لێدەسەنێتەوە، ئەم جۆری رەفتارکردنە لەگەڵ تاوانکار پەیوەستە بە ئاستی پێشکەوتنی کۆمەڵگا و سیستەمە کۆمەڵایەتی و سیاسی و یاساییەکەی، ئەمجۆرە سزادانە تاوەکو ئەمڕۆ لە هەندێك کۆمەڵگادا پەیڕەو دەکرێت، بەڵام لە هەندێکیش بەتایبەتی ئەوروپیەکان پەیڕەو ناکرێت، سەپاندنی سزای لە سێدارەدان ناکۆکی خستۆتە نێوان پسپۆڕانی ئەم بوارە، لەمبارەیەوە دوو بۆچوونی پێچەوانە هەیە، یەکێك لەگەڵ و ئەویتر لە دژیەتی،

ئەوانەی لەگەڵ سەپاندندان پێیانوایە کاریگەرترین سزایە بۆ نەهێشتنی مەترسی لەسەر سیستەمی کۆمەڵایەتی و تاقە ڕێگایەکە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی تاوانی ترسناك و تاوانکاری پڕ مەترسی کە چاککردن هیچ سوودێکی لێناکەوێتەوە لەگەڵیاندا. ئەوانەی لە دژیدان بەسزایەکی ناشەرعی دادەنێن، چونکە هەموو دەروازەیەك لەبەردەم چاککردنی تاوانکار دادەخات، ئەمەش دژ بە ئامانجەکانی سزای تاوانە لە سیستەمی کۆمەڵایەتیدا و هیچ سوودێك بەتاك ناگەیەنێت.

*　　　　*　　　　*　　　　*

ئاستێکیتری ئەو پرسە (گروپی شێخ زانا و لەسێدارەدان) ئەوەیە ئەگەر لە کایەی سیاسی و یاساییدا بڕوا بە لە سێدارەدانی مرۆڤ هەیە، ئەوا لە کۆمەڵناسیدا بڕوا بە چاکسازی هەیە، واتا ئەگەر لە کایەی سیاسیدا سزای تاوانبار لە سێدارەدان و کوشتن و لەناودانی، سزایەکی مومکین و ڕەوا بێت، ئەوا لە کۆمەڵناسیدا ئەوە کوفرێکی گەورەیە، لە کۆمەڵناسیدا مرۆڤ هەرچەند تاوانکاریش بێت، دەبێت ئیش لەسەر چاککردنەوەی بکرێت، دووبارە ئامادە بکرێتەوە و بگەڕێندرێتەوە ناو کۆمەڵگا، واتا بەکۆمەڵایەتی بکرێتەوە، هەر بۆیە دەزگا سزادەریەکانی کایەی سیاسی، لە کایەی کۆمەڵناسیدا بۆ دەزگای چاکسازی گۆڕاوە.

ئایا نەدەکرا ئەندامانی گروپی شێخ زانا قەدەرێکیتریان هەبووایە جیاواز لە سێدارەدان؟ پێموایە ئەندامانی ئەو گروپە دەکرا لە سێدارە نەدرێن، قەدەری لەناودان و مەرگیان پێنەبەخشرێت، بەڵکو چاك و بەکۆمەڵایەتی بکرێنەوە، دەزانم هەناسەی هەندێك کەس بەو قسەیە سوار دەبێت و پێیوایە چاکبوونەوەی ئەو کەسانە ئەستەمە، بەڵام ئەو بیرکردنەوەیە ناڕاستە، چونکە بەلایەنی کەم بواری ئەوە نەدراوە هەوڵبدرێت بۆ چاککردنەویان، ئەزموونی ئەوەش نەکراوە، چونکە کاتێك دەتوانیت ئەو حوکمە بدەیت ئەگەر بواری چاککردنەوەت ڕەخساند بێت و ئەزموونت کردبێت، بۆیە ئەوەی پێیوایە ناکرێت ئەوانە چاك ببنەوە، دەبێت پێمان بڵێت بۆچی ناکرێت، دەبێت بڵێت بەپێی کامە پێوەر و لە دەرەنجامی کامە توێژینەوە گەیشتنە ئەو بیرکردنەوەیە، واتێدەگەم چۆن دەکرێت مرۆڤێك لە ڕێگای پڕۆسەی مەعریفی جۆراوجۆر و پڕۆسەی مێشك شوشتنەوە، وا لێبکرێت ڕەفتاری دوژمنکارانە و ناکۆمەڵایەتیانە لە کۆمەڵگادا بنوێنێت، چۆن دەکرێت جۆرێك لە ڕەفتار و بەهای ناهیومانی و ناکۆمەڵایەتی لەلایەن مرۆڤێکدا بە بەهابکرێت و هەڕمێنی بۆ پەیدا بکرێت، ئاواش پێچەوانەکەی ڕاستە، واتا دەشێت ئیش لەسەر چاکبوونەوەی ئەو گروپە مرۆڤە بکرێت. ئەندامانی ئەو گروپە بوونەوەرێکی بەدەر لە مرۆڤ نین، ئەمانە ئەگەری چاکبوونەوەیان موستەحیل نییە، دەشکرا ئیش لەسەر چاککردنەوەیان بکرێت، بەڵام بە بەرنامە و بە دیراسەکردنی بەردەوامی ئەو کەسانە، دەبوایە ئەو کەسانە دیراسەیان لەسەر بکرێت، کۆی ئەو پرسانە بزانرێت کە بەشدارە لە دروستبوون و پێکهێنانیان، نەك دووربخرێنەوە لە کەناڵەکانی ڕاگەیاندن و لە دیراسەکردنی توێژەرانی بواری کۆمەڵناسی، نەك بەهیچ شێوەیەك بوار نەدرێت ڕاگەیاندنکاری بێلایەن و توێژەری کۆمەڵایەتی و دەروونی کاری زانستی خۆیان لەسەر ئەم گروپە بکەن.

دەبێت ئەو ڕاستیە بزانین گروپی زانا دروستکراو و هەڵهێنجراوی واقیعی کۆمەڵایەتی ئەو کۆمەڵگایەن، لەناو ئەتمۆسفێری ئەو کۆمەڵگایە ژیاون و گەورەبوون، ئەو بوونیاد و بارودۆخە کۆمەڵایەتییە دروستیکردوون، بەخەڵات لە هیچ هەسارەیەکەوە بۆمان نەهاتووە، با کۆمەڵگای کوردی لێبێبەری نەکەین، چونکە واقیعی ژیان لە کۆمەڵگای کوردی واقیعێکی توندوتیژە و مرۆڤی توندوتیژیش بەرهەمدەهێنێت، مومکینە کەسانی لەوە خراپتریشی دروستکردووە، بەڵام لەبەرئەوەی بەشێوەیەك لە شێوەکان پیاوی حزبە شەڕکارەکان و دەزگا جاسوسیەکانیەتی، قسەیان لەگەڵ نەکردووە و بەو شێوەیەش حوکمیان نەداوە. ئەگەرنا بابگەڕێینەوە بۆ سەرەتای شەڕی خۆکوژی، بزانێن چەندین گروپی لەوجۆرە سەر بە پارتی و یەکێتی هەبوون، ئەمانە بەئاشکرا و بەعەنتەری لە پێش چاوی خەڵك تاوانی ڕێکخراویان دەکرد، دەستدرێژیان دەکردە سەر ماڵ و حورمەت و کەسایەتی خەڵك، ئەم گروپانەش ئاشکران و زۆربەی خەڵکی ئەو شارە دەزانن کێن (بێئەوەی ئاماژە بۆ ناوی

کەسیان بکەین)، با ئەوەش لەبیر نەکەین زۆربەی ئەو سەرکردە سیاسییانە و ئەو بەرپرسە گەورانەی کە ئەمڕۆ لە کایەی سیاسی کوردیدا دیارن، ڕۆڵ دەگێڕن و پێگەی سیاسی و ئیداری بەرزیان هەیە، باسی دادپەروەری کۆمەڵایەتی و چاکە و پیاوەتی و بەهای مرۆڤایەتی دەکەن، ئەوا تاوانکاری بردویانەتە ئەو شوێنە، مێژووی ئەو بەرپرسانە مێژووی تاوانکاریە، ئەی ئەو بەرپرسانە بەچی بەناوبانگبوون؟ کامەیە ئیشە باشەکانیان؟ هەندێکیان بەوەی دەستی دەچووە مومتەلەکاتی خەڵکی کۆمەڵگاکەی و ئاودیوی وڵاتانی دەکرد، هەندێك دەستی بەسەر گومرگەکان دەکرد، هەندێك جەلادەکانیان لە سەحرا و ئاقارەکان خەڵکیان دەکوشت، هەندێك دەچونە سەر ماڵە پارەدارەکان و سەرانەیان لێدەسەندن، ئەوە جگە لەوانەی لە گۆرەپانەکان و لە کوشتارگەکاندا سەدان ڕۆڵە و گەنجی ئەو وڵاتەیان دەکوشت، هەندێك....هتد، باشە ئەی ئەمانە چین، ناوی چیان لێبنێین، مێژووی کەم سەرکردەی کورد هەیە کوشتن و تاوانکاری تێدا نەبێت، لێرەدا پرسیارێکی گرنگ سەرهەڵدەدات ئەویش بۆچی ئاساییە بەرپرس و سەرکردەگەلێك لە زەمەنێکدا تاوانکار بووبن و دواتر بتوانن کەسێکی ئیداری و پۆزەتیڤ بن لە ناو کۆمەڵگا، ئەی بۆچی بۆ تاوانکارەکانی گروپی زانا ناڕاستە و ئەستەمە بە کۆمەڵایەتی و چاك ببنەوە؟ پێموایە دەکرا قەدەری ئەو گروپە تاوانکارە قەدەرێکیتر بووایە، نەك کوشتن و لەسێدارەدان.

* * * *

بڕیای لە سێدارەدانی ئەو گروپە بڕیارێکی سیاسیانەی ئەبستراکتەرە، ئەو بڕیارە هێندەی سیاسییە، هێندەی مەهامی سیاسیانەی لەپشتەوەیە، ئەوەندە دادوەری نییە، ئەوەندە مەهامی دادوەریانەی لەپشتەوە نییە، ئەمەش هەڵەیەکی گەورەیە، چونکە بڕیاری دامەزراوە دادوەرییەکان نابێت لە ژێر کاریگەری دەسەڵاتداران و سیاسەتکاران دابێت، چونکە لەمەدا سیاسەتکاران بەگوێرەی دونیابینی و خواستی سیاسیانەی خۆیان، بڕیاری دادوەرانە بەسەر نەیارانیان دەردەکەن و بەرگی دادوەریانەی لەبەر دەکەن، واتا دامەزراوەی و بڕیاری دادوەری لەلایەن سیاسەتکاران و دەسەڵاتداران بەکاردەهێنترێت بۆ مەبەستی خواستراو. ئەمە لەلایەك و لەلایەکیتردا بڕیاری لە سێدارەدانی ئەو گروپە، سەندنەوەی چانسی چاکبوونەوەیە لێیان، سەندنەوەی بوارە لە مرۆڤگەلێك کە دەشێت بەکۆمەڵایەتی بکرێنەوە، لە هەمانکاتدا سەندنەوەی چانسی ئیشکردنی توێژەری کۆمەڵایەتییە، ڕێگانەدانە بە توێژەری کۆمەڵایەتی بۆ بینینی ڕۆڵی کارکردی خۆی، ئەمەش مانای مۆنۆپۆلکردنی کایەی سیاسی و دامەزراوەکانیەتی، بەسەر کایەی کۆمەڵایەتی و دامەزراوەکانی، کەواتە ئێمە لەبەردەم ژیانێکداین کە سیستەمی سیاسی بەویستی خۆی دونیاکەی بەڕێوە دەبات، ڕێگا نادات هیچ سیستەمێکیتر ڕۆڵی کاریگەری هەبێت و مەهامەکانی بەرجەستە بکات، ڕێگا نادات هیچ سیستەمێك چاودێری بکات، قسە لە حکومەکانی بکات، کاتێك سیستەمێکیش بەسەر کۆی سیستەمە کۆمەڵایەتیەکانیتر دەسەپێنرێت، ئەوا ژیانی ئەو کۆمەڵگایە دەکەوێتە بەردەم ڕەحمەتی فەلسەفە و سیستەمی سیاسی و دونیابینی سیاسەتکاران و ئەجندای پارتە سیاسییەکانی ئەو وڵاتە، لێرەوە ئەگەر کۆمەڵگا خاوەنی ئەو سیستەمە سیاسی و ئەو دونیابینی سیاسەتمەدار و ئەجندای پارتە سیاسیانە بێت، ئەوا دەبێت بزانین کە ژیانی مەدەنیانەی مرۆڤەکانی لە مەترسیدایە، لە کۆمەڵگای ئێمەدا هێندەی ژیانی مەدەنیانە لە مەترسیدایە، هیچ شتێك لە مەترسیدا نییە، ئەوەش فەلجی فەلسەفە و سیستەمی سیاسی و دونیابینی سیاسەتکاران و ئەجندای پارتی سیاسیەکان نمایشدەکات، ئەوان با هەر باسی کۆمەڵگایەکی مۆدێرن بکەن، کە پڕیەتی لە ئازادی تاك و مافی مرۆڤ و سەروەری یاسا، دواجار ئەو قسانە تەنها بۆ ماسك و خۆجوانکردنە، ئەگەرنا بەکارخستنەوەی بڕیاری لە سێدارەدان تەنها لە سیستەمە سیاسییەکانی لە شێوەی ڕژێمی دیکتاتۆر و شۆڤینیست و ڕاسیستەکانی سەردەمە جیاوازەکانی ژیان بوونی هەیە، بۆیە ئەم بڕیارە سیستەمی سیاسی کۆمەڵگای ئێمە بە سیستەمێکی دیکاتۆر و تۆتالیتێر نمایشدەکات، ئەمەش نێگەتیڤیەتی ئەو بڕیارە پیشاندەدات.

* * * *

ئاستێکیتری ئەو بڕیارە خۆبەخۆ دروستکردنی جەلادە، چونکە بۆ پڕاکتیزەکردنی ئەو بڕیارە پێویست بەکاراکتەرە، ئەو کاراکتەرەش رۆڵی جەلاد دەبینێت، بەڵام جەلاد چییە؟ وەزیفەی کۆمەڵایەتی جەلاد چییە؟ داخۆ ئەو وەزیفەیە چ جۆرە مرۆڤێك دەخوازێت، یا بەمانایەکیتر دەبێت تایبەتمەندی و خەسڵەتەکانی ئەو مرۆڤە چی بێت؟.

جەلاد ناوێکە بۆ کاراکتەرێك کە لە پڕۆسەیەکدا ئەرکێك دەگێڕێت، ئەویش پڕۆسەی سزادانی مرۆڤێکە کە حکومدراوە، لە زۆرترین باردا پڕۆسەی کوشتنی ئەو مرۆڤەیە کە لەلایەنە دەسەڵاتداران و سیستەمی یاساییەوە حکومی لە ناودان و لە سێدارەدانی دراوە، جەلاد ئەو کاراکتەرەیە کە هەردوو پێکهاتە پێکهێنەرە گرنگەکەی (رۆح و جەستە) مرۆڤێك لێکجیا دەکاتەوە، کاراکتەرێکە لە چەند چرکەساتێکدا مرۆڤێك لە ژیان دیلیت دەکات، کەواتە جەلاد ئەو کەسەیە کە کەسێکیتر لەناو دەدات و لەبووندا نەفی دەکات._ ئەو کەسەیە کە لەگەڵ کوشتن و کارەسات دەژییێت، ژیانی خۆی لەسەر کەللەسەری کەسانیتر بینا دەکات، بەمانایەکیتر بەکوشتنی کەسانیتر ئەو دەژییێت، بە لەناودانی کەسانیتر ئەو درێژە بەژیانی خۆی دەدات.

لەبەرئەوەی جەلاد دەبێت کەسێك لەناو بدات، بۆیە بوونی جەلاد پەیوەستە بەبوونی قوربانی، کەواتە بۆ ئەوەی جەلاد هەبێت، دەبێت قوربانی هەبێت، هەر بۆیە جەلاد و قوربانی دوو جەمسەری تەواوکەری پڕۆسەکەن.

چەمکی جەلاد و قوربانی لەگەڵ بەسەرچوونی زەمەندا شێوازی جیاوازی بەخۆوە گرتووە، چۆن جەلادی جیاواز هەیە، ئەوا قوربانی جیاوازیش هەیە. دەشێت کەسی لەناودراو تاوانبار بێت و بەپێی حوکمەکانی سیستەمی کۆمەڵایەتی یا سیاسی یا ئاینی سزا بدرێت، هەروەها دەشێت قوربانی بێت، لە مێژووی نووسراوی مرۆڤایەتیدا چەندین کەس دەدۆزینەوە کە بوونەتە قوربانی و لەسێدارە دراون، زۆر شۆڕشگێڕ هەیە بەرگی خیانەتکاریان لەبەرکردوون و سزایانداون، مەرج نییە ئەوانە تاوانبار بووبن، بەڵکو تەنها نەیاری دەسەڵات و سیستەمی سیاسی و کۆمەڵایەتی و شێوازی حوکمکردنی کۆمەڵگا بوون.

وەزیفەی جەلاد سزادان و ئازاردانی ئەو کەسەیە (تاوانکار یا قوربانی) کە لەژێر دەستیدایە، ئەو لە ساتەوەختی براکسیسکردنی ئەرکەکەی جگە لە ئازاردانی ئەو کەسە هیچیتری لە خەیاڵدا نییە، ئەو وەکو هەر کەسێکیتری ناو کۆمەڵگا پەیڕەوی لە پڕاکتیزەکردنی ئەرکی سەرشانی دەکات، کردەیەك بەئەنجام دەگەیەنێت لەناو دیاردەیەکی کۆمەڵایەتیدا، لەلای جەلاد گرنگ نییە ئەو کەسەی لە ژێر دەستیەتی و سزای دەدات تاوانکارە یا قوربانی، چون ئەو کەسێکە وەزیفەی ئامێرێکی بێهەست دەبینێت، ئەو بیرناکاتەوە لەو کێشەیە، پێویستیشی پێ نییە، چونکە سروشتی ئەرکەکەی ئەوەیە کە تەنها کردەوە بە ئەنجام بگەیەنێت، تەنها فەرمان جێبەجێ بکات، نەوەکو بیر بکاتەوە لەوەی دەیکات، بیر بکاتەوە لەوەی دەرەنجامی ئەو کردەیەی چییە، ئەگەر بیریش بکاتەوە تەنها لەوەیە کە چۆن حکومی دراو لەسەر کەسەکە پڕاکتیزە بکات، ئەوەش یەکێکە لە تایبەتمەندیەکانی کاراکتەری جەلاد.

جەلاد کێشەیەکی گەورەی لەگەڵ ویژداندا هەیە، ئەو پەیوەندی لەگەڵ ویژداندا زۆر ناخۆشە، تاسەر ئێسقان ناتەبایە لەگەڵیدا، لە شەڕێکی دەستەویەخەدایە لەگەڵیدا، تا ئەو کاتەی بتوانێت ویژدان فەرامۆش بکات، ئەوا دەتوانێت بێ خۆسەرکۆنەکردن و ئازار چەشتن ساتەکانی تەمەنی بەسەر ببات، بەڵام کاتێك ویژدان لێی بەدەنگ دێت، ئیدی خۆی سەرکۆنە دەکات، لەمەدا تووشی کێشەی دەروونی دەبێت، کەم جەلاد هەیە کێشەی دەروونی نەبێت، کەم جەلاد هەیە بەبێ خۆسەرگەرمکردن بتوانێت ساتەکانی تەمەنی بژییێت، جەلاد شەوانە بۆ نووستن، بۆ لەبیر چوونەوەی رووداوەکان، بۆ فەرامۆشکردنی کارەساتەکان، پڕ دەداتە ماددەی بێهۆشکەر، ئەوەندەی جەلاد ماددەی بێهۆشکەری پێویستە، هیچ بوونەوەرێکیتر پێویستی نییە.

جەلاد ژیانێك دەژییێت لەوە ناچێت هیچ بوونەوەرێك ئیرەیی پێبببات، بۆ سەلماندنی ئەو قسەیە جەلادێکی مەغریبی دەڵێت "کابوسم هەیە، خەوم شێواوە، بەردەوام ژانە سەرم هەیە، هەست بەنامۆیی دەکەم، هەست بەزەلیلی و دڵەڕاوکێ دەکەم، وا هەست دەکەم کۆمەڵگا منی فرێداوە، بەردەوام خۆم بەرووتی دەبینم، وا هەست دەکەم دەمەوێ بناغەیماڵەکەم لەسەر کەللەسەری مرۆڤەکاندا بنیادبنێم، جا ئەوندەی خۆڵیان بەسەردا دەکەم،

ئەوان دووبارە دەردەکەونەوە، لەخەو رادەبم و هاوار دەکەم، ئارەق هەموو گیانمی داگرتووە" لەم دانپیانانەدا بۆمان دەردەکەوێت کە جەلاد چ ژیانێك دەژیێت.

با لە چەند چرکەساتێکی کورت و بەخەیاڵ خۆمان بکەینە شوێنی جەلادەکان، با رۆڵی جەلاد ببینین، چەند ئەستەمە هەزمکردنی دیمەنێك کە تێیدا تۆ بەتەنها پەنجەنان بە کارەبایەك، یاخود پەنجەنان بە پەلاپیتکەی تفەنگێك، مرۆڤێکیتر لە ژیان دیلیتکەیت، چەند ئەستەمە مرۆڤێك بە جوولەیەکی جەستەیی تۆ لە چرکەساتێکی دیاریکراودا لە ژیان نەفی بێتەوە، ببێتە کاراکتەرێکی نێو یادەوەری مرۆڤەکانی دەروبەری خۆی.

*   *   *   *

لە مێژووی مرۆڤایەتیدا هەزاران جەلاد بوونی هەیە، هەروەك سەدان شێواز و تەنکیکی کاری جەلادیانەش بوونی هەیە، لەگەڵ بەسەرچوونی زەمەندا کاری جەلادیانە و تەکنیکی سزادان گەشەیسەندووە، ئەمەش بەپێی بیرکردنەوەی باوی کۆمەڵگاکان بووە، لەسەرەتادا هەندێکجار پەلەکان (دەست و قاچ)ی سزادراویان لە دوو یا چوار ولاَخی جیاواز بەستاوەتەوە و بەئاراستەی پێچەوانەی یەکیتر رایانکێشاون، تاوەکو جەستەی لەبەریەکتر دەردێت، (بۆ ئەمە سەیری کۆنترۆڵ و سزای میشێل فۆکۆ بکە)، هەندێکجار لە پێش چاوی خەڵك بە تەور لەسەر مەقسەڵە سەری تاوانکار یا قوربانیان پەڕاندووە و لە جەستەیان جیاکردۆتەوە، ئەم تەکنیکە وردە وردە پەرەیسەند، تا گەیشتۆتە ئەوەی بە (ژەهر، چەك، دەرزی، کارەبا...هتد) رۆح لە جەستەی کەسەکە دەرکەن و بیکوژن، هەموو ئەمانە مانای ئەوەیە بەردەوام ئامێر و تەکنیکی سزادانی تاوانکار یا قوربانی لە گۆڕاندابووە و لەگەڵ بەرەوپێشچوونی کۆمەڵگا ئەوانیش گۆڕانکاریان بەسەردا هاتووە.

*   *   *   *

لە کۆندا هەمیشە ئەو کەسە دەکرا جەلاد کە جەستەیەکی پتەو و بەهێزی هەبوایە، چونکە ئەم وەزیفەیە پێویستی بەم تایبەتمەندیە هەبوو، بەلاّم لەگەڵ گەشەسەندنی ئامێری تەکنۆلۆژی و تەکنیکی لەناودانی (تاونبار یا قوربانی)، ئیدی پێویست بەو تایبەتمەندییە ناکات، ئیدی گرنگ نییە جەلاد لەرووی جەستەوە بەهێزە یا بێهێز، قەڵەوە یا لاواز، بەڵکو گرنگە فەرمانەکان جێبەجیٚ بکات و تایبەتمەندیەکانیتری تێدا بێت.

*   *   *   *

لە مێژووی ژیانی مرۆییدا جەلاد شێوازی جۆراوجۆری بەخۆوەگرتووە، وا راهاتووین کە جەلاد تەنها کەسێك بێت و سزا یا ئازاری کەسێکیتر بدات، بەلاّم لە راستیدا دەشێت جەلاد خۆی لەسەر شێوازی گروپ و پارت و دەوڵەتیش بەیان بکات، بۆ نموونە گروپی شێخ زانا لەسەرێکدا جەلادن، پارتێك لە کاتی شەڕیدا بەسەر پارتێکی بچووکتر جەلادن، دەشێت سزادانی دەوڵەتێك یا کۆمەڵگایەك لەلایەن دەوڵەتێکیتر و کۆمەڵگایەکیتر سزایەکی جەلادیانە بێت، واتا جەلاد تەنها خۆی لەسەر شێوەی کەسێك بەیان نەکات، بەڵکو خۆی لەسەر شێوەی گروپ و پارت و دەوڵەتێك بەیان بکات، کاتێك دەوڵەتێکیتر یا کۆمەڵگایەکتر داگیر دەکات و دەیچەوسێنێتەوە، یا بایکۆتی دەکاتە سەر و لەنێو بەندینخانەیەکی گەورە (کە ولاّتەکەیەتی) بەندی دەکات و بە دونیای دەرەوەی دەیپچڕێنێت و بەتەواوی جیای دەکاتەوە، ئەوە وەك ئەوە وایە تۆ گەلێك بخەیتە ناو بەندینخانەیەکی گەورە و رۆژانە وەك جەلادێك سزایان بدەیت و برسی و تێنویان بکەیت، سەرەنجام یەکەیەکە بیانکوژیت، ئەی نەبوونی ئاو و کارەبا و خزمەتگوزاری تەندروستی و گەیاندن مانای راستەقینەی بەندینخانە نابەخشیٚ؟ دیارە نموونەش لەوبارەیەوە گەلێك زۆرە پێویست بە ئاماژە پێکردن ناکات.

*   *   *   *

هەمیشە جەلاد پەیوەستە بە دەسەلاّتی بەڕێوەبەری کۆمەڵگا، هەمیشە جەلاد لەگەڵ دەسەلاّت بووە، کەم دەسەلاّت هەبووە پێویستی بەجەلاد و پیاوکوژ نەبوو بێت، لە شوێنێکدا جەلاد ئێماژەیە بۆ دەسەلاّت، دەسەلاّت لە رێگەی جەلادەوە درێژە بەتەمەنی خۆی دەدات، بەو پێیەی نەیارەکان و دوژمنەکانی لەناو دەبات، بەلاّم ئایا بەردەوام یەکجۆرە دەسەلاّت هەبووە، بێگومان نەخێر گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە، لێرەوە چۆن دەسەلاّت گۆڕانکاری

بەسەرداهاتووە، ئاواش جەلاد، لەگەڵ نەمانی دەسەلات، جەلادەکانیش هەمان چارەنووسیان هەبووە، لە مێژوودا زۆرجار دوای رووخانیان دەسەلات و جەلاد پێکەوە لەلایەن نەیارەکانیان حکومکراون، بەمەش جەلاد و قوربانی شوێنیان لە پرۆسەکەدا گۆڕاوە، بەو مانایەی ئەوانەی دوێنی جەلاد بوون ئێمڕۆ قوربانین، بەپێچەوانەشەوە ئەوانەی دوێنی قوربانین ئیمڕۆ جەلادن، دەشێت هاوکێشەکە بەیانیش بەشێوەیەکیتر بگۆڕێت کە ئەمە زیاتر پەیوەستە بەحوکمەکانی بەیانی.

لە پرسی شیخ زانادا ئەو پرسە بەتەواوی دەسەلمێندرێت، ئەو گروپە لە جێکەوتەی هاوکێشەکەدا دوێنی جەلاد بوون، ئیمڕۆش قوربانین، دوێنی وەکو جەلاد خەڵکیان دەکوشت، ئیمڕۆش وەکو قوربانی (یا تاوانکار) دەکوژرێن، گروپی شێخ زانا دوێنێ دەسەڵاتیان هەبوو، خەڵکیان دەکوشت، ئیمڕۆش کە دەسەڵاتیان نییە دەکوژرێن، دوێنێ سەر و جەستەی خەڵکیان لێکجیا دەکردەوە، ئیمڕۆش لە سێدارە دەدرێن، ئەوەیە کە زەمەن ناوەستێت و مێژوو حوکمی خۆی دەدات.

* * * *

لەراستیدا قەسەکردن لەسەر پرسی جەلاد زۆر لەوە زیاتر هەڵدەگرێت کە لێرەدا باسمان کردووە، بەڵام لێرەدا جێیدەهێڵین و دەچینە سەر مەبەستی وتارەکە، ئەویش ئەوەیە پەرلەمانی کوردستان بە زیندووکردنەوەی ئەو بڕیارەی ناراستەوخۆ هەوڵیداوە جەلاد دروست بکات. بەڵام پرسیار لێرەدا ئەوەیە ئایا ئەو واقیعە کۆمەڵایەتی و سیاسی و کولتووریەی کۆمەڵگای ئێمە جەلادی کەم تیایە؟ ئایا ئەو واقیعە پێویستی بەوە هەیە بڕیاری وای بۆ دەربکرێت کە جەلاد دروست بێت؟ ئایا لە کوێدا گرنگە ئەو بڕیارە دەربکرێت؟ خۆ لە ئەزموونەوە دەرکەوتووە زەروورەتی دەرکردنی هەر بڕیارێك دەگەڕێتەوە بۆ ئەمرەکانی واقیعی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگا، واتا واقیعی کۆمەڵایەتی دەیسەپێنێت، بەڵام ئایا واقیعی ئەو کۆمەڵگایە ئەو بڕیارەی زەروورە؟ باشە خۆ پەرلەمانی کوردستان کادیر و پسپۆڕی بواری مافناسی تێدایە، خۆ کەسانی وای تێدایە رێکلامی مافی مرۆڤ و ژیانی مەدەنیانە و شارستانیانە دەکات، باشە ئەو بڕیارە و ئەو حوکمە لەگەڵ کام لەم بوارانە دەگونجێت، زۆربەی هەرە زۆری وڵاتە پێشکەوتووەکانی دونیا لە سیستەمی دادوەری و یاسایی خۆیان ئەو حوکمەیان نەهێشتووە، دیارە ئەمەش لەخۆڕا نییە، بەڵکو زەروورەتێکی مێژوویی بووە، لە دەرەنجامی چەندین کۆڕ و سیمینار و کۆنفرانسی گەورە بووە، ئەی بۆچی ئێمە تازە زیندووی دەکەینەوە، ئێمە لە سەرێکدا دەڵێین کار دەکەین بۆ بەمەدەنیکردن و بەمۆدێرنکردنی کۆمەڵگا، لەسەرێکیتریشدا بڕیاری حوکمی لە سێدارەدان زیندوو دەکەینەوە، ئەوە گەورەترین دووفاقیەتی کۆمەڵگای ئێمە پیشاندەدات، زیندووکردنەوەی ئەو بڕیارە هەر چەندە لەسەرێکدا ئاماژەیە بۆ زیندووکردنەوەی جەلاد، ئەوا ئاماژەیەکیشە بۆ ئەوەی مافناس و پەرلەمانتار و کادیرانی مۆدێرنخواز بە ئاراستەیەك سەد و هەشتا پلە پێچەوانەی رێکلامەکانیان هەنگاو دەنێن.

لەراستیدا لەم پرسەوە ئەو نهێنیەمان بۆ ئاشکرا دەبێت کە بۆچی لەماوەی ئەو (14) ساڵەی رابردوودا پەرلەمانتاران تەنها کاراکتەرێك بوون بۆ دەست بەرزکردنەوە، لەم پرسەوە بۆمان دەردەکەوێت کە نابێت بڕیارە چارەنووسسازەکان بدرێتە دەست ئەو کاراکتەرانە، چیدی نابێت ئەوانە بڕیاری چارەنووسساز و یەکلایکەرەوە لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای کوردی بدەن.

کۆمەڵگا ئێمە پێویستی بەوەیە بڕیاری وا دەربکرێت کە جەلاد کەمکاتەوە، نەوەکو بەپێچەوانەوە جەلاد زیاد بکات، بۆچی ئاسانە زیندووکردنەوەی بڕیاری لە سێدارەدان کوشتنی کەسانێك کە هەڵەیان کردووە؟ ئاخر ئەو کەسانە ئەگەری چاکبوونەوەیان هەیە، واتیدەگەم کەسانێك ئەگەر مرۆڤدۆست بن، ئاسان نابێت لەلایان کە بڕیاری لە سێدارەدان زیندووکەنەوە، بەپێچەوانەشەوە هەر راستە. باشە پەرلەمانتارەکان بۆ قسەیان لەسەر کەمکردنەوەی جەلاد و پیاوکوژەکانی کوردستان نییە، بۆ بڕیار لەسەر دز و جەردە و فاسدەکانی کوردستان دەرناکەن؟ بەو بڕیارەیدا پەرلەمان دەیسەلمێنێت کە پەرلەمانی کۆمەڵگا و ئەندامانی نییە، بەڵکو پەرلەمانی دەسەڵاتی سیاسی و گروپە سیاسەتکارەکانی دوو پارتە باڵا دەستەکەی کوردستانە، پەرلەمانی جێبەجێکردنی

مەرامە سیاسیەکانی هەر دوو پارتی باڵادەستە. لەبەر ئەوەی ئەو دوو پارەتە ئەوەندە جەلادیان تێدایە، بۆیە ئاسانە لەلایەن پەرلەمانتارەکانیانەوە بڕیاری زیندووکردنەوەی لەسێداران و دروستکردنی جەلاد بدەن، چونکە کەم نین ئەو پەرلەمانتارانەی کە دەستیان لە زیندووکردنەوەی ئەو بڕیارە هەیە، لەشەڕی ناوەخۆدا ئەکتیڤانە بەشداریان کردووە، دوور نییە ژمارەیەکی زۆری خەڵکیشیان کوشتبێت، واتا دوور نییە جەلادیش بووبن، بۆیە زیتدووکردنەوەی ئەو بڕیارە و زیادکردنی جەلاد کردەیەکی ئاساییە لەلایان، بەڵام ئایا بەراست ئەو کردەیە ئاساییە؟ نەخێر بەهیچ شێوەیەك ئاسان نییە بڕیاری دروستکردنی جەلاد بدەیت، بڕیاری ئەوە بدەیت مرۆڤ هەبێت سەری مرۆڤیتر بپەرێنێت، لە کارەبای بدات، بیداتە بەر گوولە.

پەرلەمانی خەوخۆشان، پەرلەمانی بێدەنگان، پەرلەمانی کوردستان بە زیندووکردنەوەی بڕیاری لە سێدارەدان، جەلادی زیندووکردەوە، پیاوکوژی زیادکرد، ئەمەش لە سادەترین ئاماژەیدا چۆنیەتی بیرکردنەوە و دونیابینی و ئاستی هۆشیاری پەرلەمانتارەکان دیار دەکات.

* * * *

بۆچی ئەو بڕیارە بەبڕیارێکی عاقڵانە و مرۆییانە نازانم، لەبەرئەوەی یەك زانیاری لە خەڵك دەشارێتەوە، دوو ڕێگا لەبەردەم چاکبوونەوەی تاوانکار دەگیرێت و بوار بۆ بەکۆمەڵایەتیبوونی ناهێڵدرێت، سێ ئەو بڕیارە خۆبەخۆ دروستکردنی جەلادە، بۆیە من بە عاقڵانە و هیومانیانەی نازانم.

سەرچاوە.......

1/ **تاوانبار و سزا – سابیر بەکر بۆکانی – دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم–** 2002

2/ **لێکچەری د.نوری هەرزانی – کوڕسی دووەم، قۆناغی سێیەمی کۆمەڵناسی، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین – ساڵی** 2004–2005

3/ رحلة في دماغ جلاد – حوار عبداللطيف العزيز مع جلاد مغربي – مجلة صوت الشعب, عدد 247 , 2006/7/7